

Geen voorwoord maar daden

Welkom in Rotterdam: de mooiste stad van de wereld en dé architectuurstad van Nederland. Maar wie bepaalt eigenlijk hoe die stad eruitziet? Als je door de straten loopt, zijn bijna alle gebouwen die je onderweg tegenkomt, ontworpen door mannen. Wie architect zegt, denkt in eerste instantie aan een man. Maar ook vrouwen hebben een grote bijdrage geleverd aan het bouwen van de stad. Met deze gids in de hand kun je op pad om de geweldige architectuur van vrouwelijke ontwerpers te ontdekken.

Al in 1917 studeerde in Nederland de eerste vrouwelijke architect af aan de Technische Hogeschool in Delft: GERARDA 'GRADA' WILHELMINA ELISABETH WOLFFENSBERGER. Maar nu, meer dan honderd jaar later zijn vrouwen nog steeds in de minderheid bij architectenbureaus. Waarom?

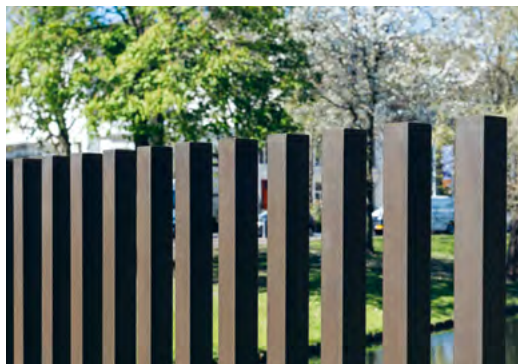
Toen ik in 2014 bouwkunde studeerde aan de TU Delft liep ik vaak door een lange, hoge gang

SOFIE VAN BRUNSCHOT

Woondok 1

LUZIA
HARTSUYKER-CURJEL

balustrade bestaat uit messing spijlen die afgewisseld met de klinkers de brugrand van een patroon voorzien. De spijlen begeleiden de blik en refereren in materiaal aan de bronzen beelden in de omgeving.

■ ■ ■

The area surrounding the Westersingel was spared from the devastation of the 1940 bombing, allowing its historic character to remain intact. The green strips, designed in the English landscape style by father and son W.N. Zocher and J.D. Zocher, are characterized by rolling lawns and clusters of trees. It is flanked on both sides by predominantly late nineteenth-century townhouses.

The old footbridge near Kortenaerstraat was replaced with a new structure that blends seamlessly into its surroundings with a serene and understated presence. The bridge's design follows the natural movement of people — from Kortenaerstraat, gently sloping over the water before branching in two directions at the Westersingel. This concept is reflected in the continuous use of brick paving across the bridge deck and landings, fanning out towards the Westersingel side. The balustrade consists of brass uprights, interspersed with brickwork along the bridge's edge, creating a subtle pattern. The uprights guide the viewer's gaze and, through their material, reference the bronze sculptures that populate the area.

FRANCINE HOUBEN

Mecanoo

FRANCINE HOUBEN (1955) behoort tot de absolute top van de internationale architectuurwereld. Ze studeert bouwkunde aan de TU Delft, waar haar carrière al op jonge leeftijd een vliegende start krijgt. In 1981 wint ze samen met medestudenten, Henk Döll en Roelf Steenhuis een prijsvraag voor een jongerenhuisvestingsproject aan het Kruisplein in Rotterdam (2). Dit project — het allereerste dat HOUBEN zou realiseren — betekent een kantelpunt in de Nederlandse sociale woningbouw, die tot dat moment vooral op gezinnen gericht is.

Drie jaar later, in 1984, richt HOUBEN samen met Henk Döll, Erick van Egeraat, Roelf Steenhuis en Chris de Weijer het architectenbureau Mecanoo op. De naam is een speelse samenstelling van het Britse modelbouwsysteem Meccano, het avant-gardetijdschrift *Mécano* van Theo van Doesburg en 'Ozoo' — een verwijzing naar hun eerste winnende ontwerp voor de Kruispleinflat, dat zich bevindt op het terrein van de voormalige dierentuin Rotterdam Zoo.

Hoewel haar medeoprichters in de loop der jaren vertrekken, vormt HOUBEN nog altijd het creatieve hart van Mecanoo. Het bureau ontwikkelt zich tot een toonaangevende speler op het wereldtoneel, met een ontwerpbenadering die architectuur, stedenbouw, landschapsarchitectuur, interieurontwerp en restauratie integreert. Wat haar werk typeert zijn de vier pijlers van haar visie: People, Place, Purpose, Poetry.

HOUBEN wordt vaak gerekend tot de invloedrijke Superdutch-generatie van Nederlandse architecten, samen met bureaus als MVRDV, Neutelings Riedijk en OMA. Deze stroming kenmerkt zich door een experimentele ontwerpaanpak, internationale focus en het gebruik van nieuwe technologieën. Ook het idee van de architect als 'starchitect' vindt hierin zijn oorsprong, een fenomeen dat we met deze gids tegengas willen geven.

Onder HOUBENS leiding realiseert Mecanoo een reeks spraakmakende projecten over de hele wereld. In het Verenigd Koninkrijk

ontwerpt ze de imposante Library of Birmingham (2013). Het bibliotheekgebouw springt in het oog door zijn opvallende metalen gevel en is een ode aan de cirkel — een oervorm die staat voor oneindigheid, eenheid, universaliteit en tijdloosheid. In Taiwan realiseert Mecanoo het spectaculaire National Kaohsiung Center for the Arts (2018). 's Werelds grootste theater voor podiumkunsten, met een organische, golvende vorm die geïnspireerd is op de wijde kruinen van de lokale banyanbomen. In de Verenigde Staten leidt Mecanoo de renovatie van de iconische Martin Luther King Jr. Memorial Library in Washington D.C. (2020), waarbij het originele ontwerp van Mies van der Rohe op respectvolle wijze wordt gemoderniseerd.

Ook in eigen land drukt HOUBEN haar stempel. Zo ontwerpt ze het futuristische kantoorgebouw FiftyTwoDegrees in Nijmegen (2007) en de iconische bibliotheek van de TU Delft (1997), met een schuine grashelling en glazen kegel als dak. In Rotterdam is haar handtekening terug te vinden in talloze gebouwen. Voor deze gids hebben we twee projecten van Mecanoo uitgelicht, maar wie zin heeft, kan een heel Mecanoo-rondje lopen door Rotterdam. Verspreid door de stad vind je onder andere de Montevideo Toren (2005) (36), studentenhuusvesting op de Erasmus Campus (2018), de Kapel Heilige Maria der Engelen (2001), Ringvaartplasbuurt (1993), het Boompjes Paviljoen (1990), Hillekop (1989) en de bijna voltooide Hoge Wiek Toren (verwacht in 2026). Ook het interieur van het World Port Centre (2021), het Unilever-hoofdkantoor (2020) en Blaak 555 (2020) zijn van haar hand.

Naast haar werk als architect is HOUBEN actief in het onderwijs: ze geeft les aan onder andere Harvard, Yale en de TU Delft. In 2003 is HOUBEN curator van de allereerste Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam. Voor haar veelzijdige oeuvre ontvangt ze tal van onderscheidingen, waaronder de Prins Bernhard Cultuurfonds Prijs in 2015. In 2024 wordt ze benoemd tot Ridder in de Orde

RVS-flat 15

WIL
JANSEN

Met de RVS-flat kwamen er voor het eerst woningen voor alleenstaande, werkende vrouwen in Rotterdam. Nieuwe woongebouwen voor deze doelgroep zoals ze destijds ook in Utrecht en Amsterdam verzeen, werden soms spottend ‘hunkerbunkers’ genoemd. Ze voorzagen in een enorme

behoefte van een groep vrouwen die tot dan toe voor woonruimte alleen bij familie of een hospita terecht kon.

Voor het Rotterdamse plan dat al van voor de oorlog stamde, werd pas in 1955 een financier gevonden. Het was de Rotterdamse Verzekering Sociëteit (RVS), de naamgever van de flat waarvan het beeldmerk nog altijd op de gevel prijkt. Het functionalistische flatgebouw met 100 driekamerwoningen aan de galerijen en 40 tweekamer- en tien eenkamerappartementen op de koppen, bood modern comfort. De woningen met eigen badkamer en keuken waren voorzien van moderne snufjes zoals een elektrische boiler, ijskast, lift voor

Luchtpark Hofbogen, ontworpen door het Rotterdamse ZUS [Zones Urbaines Sensibles], is een innovatief voorbeeld van hergebruik van industrieel erfgoed. Bijna een eeuw lang functi-
oneerde de Hofpleinlijn als een drukke spoorverbinding tussen Rotterdam en Den Haag-Scheveningen, en was het de eerste

1
2
8

2015
ZUS [Zones
Urbaines
Sensibles]

Raampoortstraat
10

-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

elektrische spoorlijn van Nederland. Nu wordt het voormalige spoorwegviaduct getransformeerd tot een groen stadspark.

De Luchtsingel, eveneens ontworpen door ZUS, verbindt sinds 2014 het oude Hofpleinstation met het stadscentrum. Het uiteindelijke doel is om het hele viaduct om te vormen tot een doorlopende groene promenade. Het Luchtpark Hofbogen vormt de eerste stap in dit plan. Het ontwerp voor de park-uitbreiding is gemaakt door de Urbanisten, in samenwerking met DS landschapsarchitecten, De Dakdokters en met inbreng van buurtbewoners en ondernemers. Geïnspireerd door het polderlandschap rondom Rotterdam, combineert het park een

1
2
9

Toen RIEK BAKKER in 1986 directeur werd van de Dienst Stadsontwikkeling stond ze voor de opgave de vastgelopen herontwikkelingsplannen voor de Kop van Zuid vlot te trekken. BAKKER had met de herstructurering van het voormalige desolate havengebied voor ogen om het onderdeel te maken

van het stadscentrum en gaf architect Teun Koolhaas opdracht een masterplan te ontwikkelen. Het plan werd in 1991 door de gemeenteraad vastgesteld.

Karakteristiek voor het gebied is het behoud van veel water: BAKKER torpedeerde eerdere plannen om de havens volledig te dempen met grond uit het tunneltracé. De haaks op elkaar liggende Wilhelminapier en het terrein ten zuiden van de Spoorweghaven, verbonden met het centrum door de Erasmusbrug (1990–1996), worden ingericht voor wonen, werken en recreëren. Enkele historische gebouwen zijn behouden, zoals het directiegebouw van de toenmalige Holland-Amerika Lijn (nu Hotel New York) op de Wilhelminapier. Hier verrijzen verschillende woontorens zoals Montevideo (36) en het nieuwe Luxor Theater. Het gebied langs de Spoorweghaven bevat onder andere de Rechtbank Rotterdam en de Hogeschool Inholland (39). RIEK BAKKER bleef nog twintig jaar als supervisor aan het project verbonden.

When RIEK BAKKER became Director of Urban Development in 1986, she faced the challenge of reviving the stalled redevelopment plans for the Kop van Zuid. With a vision to transform the former desolate harbour area into an extension of the city centre, Bakker commissioned architect Teun Koolhaas to develop a masterplan. The plan was approved by the city council in 1991.

A defining feature of the area is the preservation of its waterways. BAKKER decisively rejected earlier proposals to completely fill in the harbours using soil from the tunnel excavation. The Wilhelminapier, set perpendicular to the land south of the Spoorweghaven and connected to the city centre via the Erasmus Bridge (1990–1996), was reimagined as a vibrant zone for living, working and leisure. Several historic buildings were retained, including the former headquarters of the Holland-America Line (now Hotel New York) on the Wilhelminapier. The area is now home to residential towers such as Montevideo (36) and the New Luxor Theatre. The development along the Spoorweghaven includes major institutions like the Rotterdam Courthouse and Inholland University of Applied Sciences (39). RIEK BAKKER remained involved in the project as supervisor for another twenty years, ensuring continuity and commitment to the vision she set in motion.

De Rotterdam 35

ELLEN
VAN LOON

Valckensteyn, designed by Powerhouse Company, is the first residential building in the Netherlands to be constructed largely from timber. This twelve-storey complex has been built on the foundation of a demolished apartment block of the same name. Thanks to the lightweight timber structure, the existing foundation could be reused, significantly reducing material consumption and waste.

The building combines a concrete ground floor and core with eleven storeys of solid timber construction, CLT. This sustainable material stores CO₂ and reduces construction waste by 40 per cent compared to traditional building methods. Due to its modular design and the use of timber joints, Valckensteyn is fully demountable.

Valckensteyn integrates nature-inclusive features, such as bird and bat boxes incorporated into the facade and a green, park-like garden. Floor-to-ceiling windows allow residents to enjoy the lush green surroundings. The generous west-facing balconies also offer views over the park. The entrance plinth is clad in travertine, a subtle nod to the post-war architecture of the neighbourhood.

2
4
4

Valckensteyn 46

De Zonnetrap 47

LUZIA
HARTSUYKER-CURJEL

2
4
5

Al in 1967 wonnen LUZIA HARTSUYKER-CURJEL en Enrico Hartsuyker de prijsvraag voor dit seniorencomplex. Het gebouw werd een kleinschalige versie van Biopolis, hun ontwerp voor een satellietstad uit terrasvormige superstructuren in de Noordzee.

2
4
6

1980
+ Enrico Hartsuyker
Hartsuyker
Architecten B.V.

Molenvliet
204-640 /
Pythagorasweg
9-13

■
■
■
■
■
■
■
■
■
■

De Zonnetrap kreeg een terrasvormige gevel waarin 'beton brut' en begroeiing het beeld bepalen. Hier bevinden zich de seniorenwoningen met onderling verbonden terrassen en geïntegreerde betonnen plantenbakken. In het hart van het gebouw ligt een vriendelijke binnenwereld, uitgevoerd in wit en rood. Het is een collectief domein met vijver, zitjes en binnenstraten waar voorzieningen zoals een ontmoetingsruimte en praktijk voor fysiotherapie te vinden zijn.

De plattegronden van 179 een- en tweepersoonswoningen breken met woningbouwconventies. Rond een vaste kern met badkamer, wc en berging ligt een continu, flexibel in te

2
4
7

Het hele verhaal... Vrouwen in de architectuur

Wie door een willekeurig architectuurgeschiedenisboek bladert, zal vrijwel uitsluitend de namen van mannelijke architecten tegenkomen. Een veelgehoorde verklaring is dat er in de geschiedenis gewoon weinig vrouwelijke architecten zijn geweest. Maar het ligt ingewikkelder. Hoewel de kennis over vrouwelijke architecten groeit en hun bijdragen op steeds meer erkenning kunnen rekenen, zijn zij nog altijd ondervertegenwoordigd in de architectuurgeschiedenis en in de hedendaagse architectuur. De vraag is hoe dat komt, en hoe we kunnen werken aan een inclusievere architectuur en architectuurgeschiedschrijving.

**CATJA
EDENS**